

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Haziran 2023 Cilt:25 Sayı:1
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 31.10.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 22.06.2023
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1196341

Yeni Sanayileşen Ülkelerde Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ampirik Bir İnceleme

Dilek ATILGAN¹, Tuba İSPİR²

Öz

Turizm; ekonomik, sosyal ve kültürel kazanımlarından dolayı dünya ekonomisinin en önemli sektörlerindedir. Özellikle 2. Dünya Savaşından sonra büyük bir ivme kazanan turizm sektörü, ekonomik gelişmenin ve yenilenme sürecinin katalizörü olarak kabul edilmektedir. Bu çalışma 1995-2020 dönemine ait verileri kullanarak yeni sanayileşen 10 ülkede (Brezilya, Meksika, Arjantin, Çin, Tayland, Filipinler, Türkiye, Malezya, Güney Afrika ve Hindistan) turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Ekonometrik yöntem olarak “Westerlund ve Edgerton (2007) LM” eşbütünleşme testi ile “Pesaran (2006) tarafından geliştirilen Common Correlated Effects (CCE-Ortak İlişkili Etkiler)” eşbütünleşme tahmincisi kullanılmıştır. Buna göre panel geneli için yeni sanayileşen 10 ülkede turizm gelirin ve gayri safi sermaye oluşumunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır. Elde edilen bulgular, turizm gelirindeki ve gayri safi sermaye oluşumdaki %1’lik bir artışın sırasıyla ekonomik büyümeyi %0,507 ve %0,375 arttırdığını göstermektedir. Ayrıca söz konusu ülkelerde ekonomik büyümeyi arttıran her bir değişkenin ülke ekonomilerine etkisinin farklılık gösterdiği tahmin edilirken, değişken arasında uzun dönemli ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Yeni Sanayileşen Ülkeler, Ekonomik Büyüme, Panel Veri Analizi*

Jel Kodu: *O14, F63, C23*

The Relationship of Tourism Revenues and Economic Growth in New Industrializing Countries: An Empirical Examination

Abstract

Tourism is one of the most important sectors of the world economy due to its economic, social and cultural gains. The tourism sector, which gained great momentum especially after the Second World War, is accepted as the catalyst of the economic development and renewal process. This study aims to examine the relationship between tourism revenues and economic growth in 10 newly industrialized countries (Brazil, Mexico, Argentina, China, Thailand, Philippines, Turkey, Malaysia, South Africa and India) using data from 1995-2020. “Westerlund and Edgerton (2007) LM” co-integration test and “Common Correlated Effects (CCE)” co-integration estimator developed by Pesaran (2006) were used as econometric methods. Accordingly, the effect of tourism income and gross capital formation on economic growth in the 10 newly industrialized countries is statistically significant for the panel. The findings show that a 1% increase in tourism income and gross capital formation increases economic growth by 0,507% and 0,375%, respectively. In addition, while it is estimated that the effect of each variable that increases economic growth in the said countries on the economies of the countries differs, it has been concluded that there is a long-term relationship between the variable.

Keywords: *New Industrialized Countries, Economic Growth, Panel Data Analysis*

Jel Codes: *O14, F63, C23*

¹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Dr., Kahramanmaraş, Türkiye. E-posta: atlgndilek@hotmail.com Orcid no: 0000-0002-3776-558X

² YÖK 100/2000 Doktora Programı Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, Türkiye. E-posta: tubakara0203@gmail.com Orcid no: 0000-0002-2887-2711

Atf/Citation: Atılgan, D., İspir, T. (2023), Yeni Sanayileşen Ülkelerde Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ampirik Bir İnceleme, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25/1, s. 298-312.

Extended Abstract

Introduction

Tourism activities are expressed as individuals traveling from place to place and performing various activities such as rest, entertainment, learning, culture, education, health and sports (Önder, 2022: 30). With the development of transportation facilities over time, touristic movements have increased. Thus, the tourism sector has taken its place among the most important sectors of the world economy (Kara, 2012: 76; Yıldırım-İlgaz & Şahin, 2018: 74). The tourism sector, which gained momentum after the Second World War, is a potential source of income for developed and developing countries. In this respect, the tourism sector, which is accepted as the catalyst of the economic development and renewal process, is considered a strategic factor by policymakers (Dücan et al., 2016: 2; Şengönül et al., 2018: 1123).

Tourism activities create positive externalities in terms of social, cultural, economic and financial aspects. The positive effects it creates in the economic and financial fields can be listed as increasing income, providing foreign currency inflow, closing the current account deficit, increasing tax revenues, increasing employment and production. At the same time, the tourism sector is a service sector that is important for economic growth due to its positive contributions to other sectors of the economy (Balıkçioğlu & Oktay, 2015: 114). The theoretical background of the relationship between tourism and economic growth in the literature is based on exports and economic development (Vanegas & Croes, 2003). Accordingly, tourism, which is under the sub-item of international services in the current account of the balance of payments, provides a significant foreign currency income to the economy of the relevant country with its consumption and investment expenditures. Therefore, tourism is an invisible export item (Theobald, 2001; Bahar, 2010: 2).

Method

The study aims to investigate the impact of tourism revenues on economic growth using annual data for the period 1995-2020 for 10 newly industrializing countries (Brazil, Mexico, Argentina, China, Thailand, Philippines, Turkey, Malaysia, South Africa and India). Westerlund and Edgerton (2007) LM co-integration test, one of the dynamic panel data methods, was used to examine the relationship between the variables. Before proceeding to this test phase, a number of preliminary tests must be made. The first of the preliminary tests is the presence of cross-section dependence. The presence of cross-section dependency is a pioneer in deciding whether to continue with first and second-generation tests in case of a long-term relationship between unit root and variables (Örnek & Türkmen, 2019: 120). To examine this situation, "Breusch and Pagan (1980) LM test, CD and CDLM test (Pesaran (2004)) and Pesaran et al. (2008)'s LMadj tests are used. Cross-section dependency tests are based on the null hypothesis "H0: there is no cross-section dependence". Whether the variables have a unit root process was investigated with the PANICCA unit root test proposed by Reese and Westerlund (2016). The test considers cross-section dependency based on common factor modelling. The null hypothesis indicates the unit root process in the series (Reese & Westerlund, 2016: 966-967). The Slope Homogeneity test is another preliminary test. The null hypothesis is based on homogeneity (Pesaran & Yamagata, 2008). The cointegration relationship, that is, the long-term relationship between the variables, was investigated with the LM test developed by McCoskey and Kao (1998) in the study of "Westerlund and Edgerton (2007: 186). The long-term coefficients were analyzed using the CCE (Common Correlated Effect) test developed by Pesaran (2006), which allows cross-sectional dependence and assumes heterogeneity. Accordingly, the null hypothesis is "the coefficients are statistically meaningless" (Pesaran, 2006: 983).

Result and Discussion

Tourism is one of the most important sectors of the world economy. It has an important place in the growth and development processes of the country's economies. It provides positive contributions, especially in areas such as increasing employment and tax revenues and eliminating balance of payments deficits. Due to these positive effects, it is accepted as a catalyst for the economic development and renewal process of countries, and it becomes important to investigate the interaction of the sector with other areas.

The study aims to investigate the impact of tourism revenues on economic growth using annual data for the period 1995-2020 for 10 newly industrializing countries (Brazil, Mexico, Argentina, China, Thailand, Philippines, Turkey, Malaysia, South Africa and India). Westerlund and Edgerton (2007) LM co-integration test was used as the empirical method. The long-term coefficients between the variables were investigated with the "Common Correlated Effects (CCE)" co-integration estimator developed by Pesaran (2006). Although the estimation results show the co-integration relationship between the variables in 10 newly industrialized countries, it has been found that the effect of tourism revenues and gross capital formation on economic growth is statistically significant. The panel results show that a 1% increase in tourism income increases economic growth by approximately 0,507%. Tourism income increases the rate of economic growth (Brida et al., (2008); Bahar & Bozkurt (2010); Mishra et al., (2011); Kamacı & Ogan (2014); Saleh et al., (2015); Şahin (2017); Rasool et al. (2021)) are consistent with the results obtained in Ayas and Çallı (2022) studies. On the other hand, a 1% increase in gross capital formation increases economic growth by approximately 0,325% Şahin (2017), where gross capital formation increases the rate of economic growth, is consistent with the result obtained.

The results show that tourism revenues and gross capital formation are important determinants of economic growth. In this context, policymakers should support tourism activities that support economic, cultural and social development. In this context, it is thought that performing analyses with dynamic panel data methods that take into account structural breaks in future studies will contribute to the development of the literature.

GİRİŞ

Turizm faaliyetleri, bireylerin yaşadıkları yerden başka yerlere seyahat ederek, dinlenme, eğlenme, öğrenme, kültürel, eğitim, sağlık ve spor gibi çeşitli aktiviteleri gerçekleştirilmesi şeklinde ifade edilmektedir (Önder, 2022: 30). Zaman içerisinde ulaşım imkânlarının gelişmesi ile turistik hareketler artış göstermiştir. Böylelikle turizm sektörü dünya ekonomisinin en önemli sektörleri arasında yerini almıştır (Kara, 2012: 76; Yıldırım-İlgaz & Şahin, 2018: 74). İkinci Dünya Savaşından sonra büyük bir ivme kazanan turizm sektörü, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için potansiyel bir gelir kaynağıdır. Bu bakımdan ekonomik gelişmenin ve yenilenme sürecinin katalizörü olarak kabul edilen turizm sektörü, politika yapıcılar tarafından stratejik bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Dücan vd. 2016: 2; Şengönül vd. 2018: 1123).

Turizm faaliyetleri yapısı itibariyle sosyal, kültürel, ekonomik ve mali anlamda olumlu dışsallıklar yaratmaktadır. Ekonomik ve mali alanda yarattığı olumlu etkiler genel olarak, gelir artışı sağlamak, döviz girdisi sağlamak, cari işlemler açığını kapatmak, vergi gelirlerini artırmak, istihdam ve üretimi artırmak olarak sıralanabilmektedir. Aynı zamanda turizm sektörü ekonomideki diğer sektörlerle sağladığı olumlu katkılardan dolayı ekonomik büyüme için önem arz eden bir hizmet sektörüdür (Balıkçoğlu & Oktay, 2015: 114). Literatürde turizm ve ekonomik büyüme ilişkisinin teorik altyapısı ihracat ve ekonomik gelişmeye dayanmaktadır (Vanegas & Croes, 2003). Buna göre ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabında uluslararası hizmetlerin alt kaleminde bulunan turizm, ilgili ülke ekonomisine yapmış olduğu tüketim ve yatırım harcamaları ile önemli döviz geliri sağlamaktadır. Dolayısıyla turizm, görünmez bir ihracat kalemi konumundadır (Theobald, 2001; Bahar, 2010: 2).

Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) verilerine göre dünya genelinde turizm gelirleri 1,12 (milyar\$)'dir. 2019 yılı verilerine göre en fazla turist çeken ülkeler ise; Fransa, İspanya, ABD, Çin, İtalya, Türkiye, Meksika, Tayland, Almanya ve İngiltere'dir (UNWTO, 2022: www.unwto.org). Meksika, Çin, Tayland ve Türkiye yeni sanayileşen ülke konumu içerisinde yer almaktadır. Bu bakımdan araştırmanın konusunu dünya turizminin önemli bir kısmını oluşturan yeni sanayileşen ülkeler oluşturmaktadır. Bu kapsamda çalışma, turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini yeni sanayileşen 10 ülke (Brezilya, Meksika, Arjantin, Çin, Tayland, Filipinler, Türkiye, Malezya, Güney Afrika ve Hindistan) için 1995-2020 dönemi yıllık verileri kullanarak araştırmayı amaçlamaktadır.

Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi söz konusu ülkelerle analiz eden bir çalışmanın bulunmaması, güncel dinamik panel veri yöntemleri ve güncel zaman aralığının kullanılması çalışmayı diğer çalışmalardan farklı kılan noktalardır. Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmada ampirik analizlerde ilk önce hem değişkenlerde hem de modelde yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı araştırılacaktır. Daha sonra güncel testlerden olan ve "Reese ve Westerlund (2016) tarafından önerilen PANICCA Birim kök testi" uygulanacaktır. Ön testler arasında yer alan eğitim katsayılarının homojen olup olmadığı belirlendikten sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki "Westerlund ve Edgerton (2007) LM eşbütünleşme" testi ile incelenecektir. Değişkenlerin uzun dönem katsayıları "Pesaran (2006) tarafından geliştirilen CCE (Common Correlated Effect)" yöntemi kullanılarak tahmin edilecektir. Bu doğrultuda beş bölümden oluşan çalışmada ilk bölümde turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, ikinci bölümde konu ile ilgili literatür taraması, üçüncü bölümde ekonometrik yöntem ve veri seti, dördüncü bölümde analiz bulgularına yer verilerek beşinci bölümde değerlendirmeler ışığında politika önerileri sunulacaktır.

1. SEÇİLMİŞ LİTERATÜR: TURİZM GELİRLERİ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Literatür incelendiğinde, turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, araştıran çok sayıda panel veri ve zaman serisi analizlerin olduğu görülmektedir. Ampirik çalışmaların önemli bir kısmında turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin, pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Brida vd., (2008); Bahar & Bozkurt (2010); Mishra vd.,(2011); Kamacı & Oğan (2014); Saleh vd., (2015); Şahin (2017); Rasool vd. (2021); Ayas & Çallı (2022)). Çalışmalarda değişkenler arasında ilişkinin bulunup bulunmaması, örneklem ülke grubu, incelenen dönem, tercih edilen yöntemler, kullanılan değişkenler gibi unsurlar nedeniyle farklılık göstermektedir. Bu bakımdan, kullanılan güncel dinamik panel veri yöntemleri, güncel zaman aralığı ve seçilen ülke grubuna ait çalışmanın bulunmaması nedeni ile bu çalışma diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir. Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen ampirik çalışmaların bazıları Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1: Seçilmiş Literatür: Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

<i>Yazar(lar)</i>	<i>Dönem/Ülkeler</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Yöntem</i>	<i>Bulgular</i>
Brida vd., (2008)	1980-2007 /Meksika	Reel GSYİH, Turizm harcamaları, Reel döviz kuru	Granger Nedensellik Testi	Analiz sonucunda nedenselliğin yönünün turizm harcamalarından reel GSYİH’ya doğru olduğu görülmüştür.
Kızılgöl & Baykal (2008)	1992Q1-2006Q2 /Türkiye	Turizm geliri, GSYİH	Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	Nedenselliğin yönü ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru bulunmuştur.
Bahar & Bozkurt (2010)	1998-2005 /21 Gelişmekte Olan Ülke	GSMH başına sermaye miktarının büyüme oranı, Uluslararası turizm gelirlerinin GSMH’ya oranının büyüme oranı, Toplam sermaye miktarının GSMH’ya oranının büyüme oranı, Toplam yurtiçi tasarrufların GSMH’ ya oranının büyüme oranı	Panel Veri Analizi	Yapılan analiz sonucunda turizm ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.
Mishra vd.,(2011)	1978-2009 /Hindistan	GSYİH, Turizmden elde edilen döviz kazançları, Gelen turist sayısı	Granger Nedensellik Testi	Elde edilen bulgular turizm ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki olduğu yönündedir. Nedensellik test sonucunda ise uzun dönemde turizmden ekonomik büyüme doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Fakat kısa dönemde değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı belirtilmiştir.

Çoban & Özcan (2013)	1963-2010 /Türkiye	Turizm geliri, Kişi başına düşen gelir	Johansen Eşbütünleşme ve Nedensellik Testleri	Eşbütünleşme testi sonucunda turizm ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Nedensellik test sonucunda turizm ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Çağlayan vd.,(2012)	1995-2008 /135 Ülke	Turizm gelirleri GSYİH	Panel Nedensellik Testi	Analiz sonuçlarına göre Amerika, Latin Amerika ve Karayipler’de nedenselliğin yönü ekonomik büyümeden turizme doğrudur. Doğu ve Orta Asya ve Okyanusya’da nedenselliğin yönü turizmden ekonomik büyümeye doğrudur. Ayrıca Asya- Orta Asya, Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Sahra Altı Afrika’da ekonomik büyüme ile turizm arasında nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.
Kamacı & Oğan (2014)	1995-2011 /Türki Cumhuriyetleri	Turizm gelirleri, GSYİH	Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Testleri	Yapılan analizler sonucunda turizm ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli pozitif bir ilişkinin olduğu ve turizm ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu görülmüştür.
Balıkçoğlu & Oktay (2015)	2003Q1-2014Q2 /Türkiye	Turizm geliri, GSYİH	Granger Nedensellik Testi	Ekonomik büyümeden turizme doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Saleh vd., (2015)	1981-2008 /Bahreyn, Ürdün, Suudi Arabistan	Sabit brüt sermaye oluşumu, Kişi başına düşen gelir, Gelen turist sayısı, Gelen turist sayısının karesi, Doğrudan yabancı yatırımlar, Doğrudan yabancı yatırımların karesi, Eğitim harcamaları	Panel Eşbütünleşme Testi	Elde edilen bulgular turizm ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu yönündedir.
Alhowaish (2016)	1995-2012 /Körfez İşbirliği Ülkeleri	Uluslararası turizm gelirleri, GSYİH	Panel Nedensellik Testi	Elde edilen bulgular nedenselliğin yönünün ekonomik büyümeden turizme doğru olduğunu yönündedir.

Şahin (2017)	2000-2015 /20 Akdeniz Ülkesi	Turizm gelirleri(%GSYİH), Kişi başına GSYİH artışı, Gayri safi sermaye oluşumu (%GSYİH), Kamu tüketim harcamaları (%GSYİH), İşgücüne katılım oranı, Ortaöğretimde okullaşma oranı	Panel Veri Analizi	Turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Şengönül vd., (2018)	1995-2017 /7 OECD Ülkesi	GSYİH, Turizm gelirleri, Gelen turist sayısı	Panel Nedensellik Testi	Nedensellik test sonuçları turizm gelirlerinden GSYİH'ya, GSYİH ve gelen turist sayısına tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu yönündedir.
Ağır & Özbek (2021)	1995-2019 /7 Ülke	Kişi başına düşen gelir, Uluslararası turizm gelirleri	Panel Nedensellik Testi	Panelin geneli için değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmüştür. Ancak Fransa'da kişi başına gelirden turizm gelirlerine doğru tek yönlü nedensellik, ABD, İtalya ve Japonya'da turizm gelirlerinden kişi başına gelire doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Rasool vd. (2021)	1995-2015 /BRICS Ülkeleri	Kişi başına düşen GSYİH, Kişi başına uluslararası turizm geliri, Finansal gelişme	Panel ARDL	Değişkenler arasında uzun dönemli pozitif ilişki tespit edilmiştir.
Ayas & Çallı (2022)	1964-2018 /Türkiye	Turizm gelirleri ve GSYİH	ARDL Sınır Testi ve Zamanla Değişen ARDL Sınır Testi	Elde edilen bulgular, 1963-1971 ile 1980-2018 dönemlerinde turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki olduğu yönündedir. Ancak 1972-1979 dönemi için değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olmadığı görülmüştür.

2. EKONOMETRİK YÖNTEM ve VERİ SETİ

2.1. Ekonometrik Yöntem

Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemek için dinamik panel veri yöntemlerinden “Westerlund ve Edgerton (2007) LM eşbütünlüşme” testi kullanılmıştır. Bu test aşamasına geçilmeden önce bir takım ön testlerin

yapılması gerekmektedir. Ön testlerden ilki yatay kesit bağımlılığının varlığının mevcut olmasıdır. Yatay kesit bağımlılığının varlığı birim kök ve değişkenler arasında uzun dönemli ilişki durumunda birinci ve ikinci nesil testlerle devam edileceğine karar vermede öncüdür (Örnek & Türkmen, 2019: 120). Bu durumu incelemek için “Breusch ve Pagan (1980) LM testi, CD ve CD_{LM} testi (Pesaran (2004)) ile Pesaran vd. (2008) ‘in geliştirdiği LM_{adj} ’ testleri kullanılmaktadır. Yatay kesit bağımlılığı testlerinin boş hipotez “ H_0 : yatay kesit bağımlılığı yoktur” üzerine kuruludur. Buna göre testlerin test istatistikleri aşağıda gösterilmektedir.

Denklem (1)’de Breusch ve Pagan (1980), test istatistiği gösterilmektedir. N küçük ve T yeterince büyük olduğu durumda geçerli olan LM testi boş hipotez altında “ $N(N-1)/2$ serbestlik derecesinde asimptotik kıkare dağılımına” sahip olmakla birlikte N küçük ve T yeterince büyük olduğu durumda geçerlidir.

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2, \quad \sim X^2 N(N-1)/2 \quad (1)$$

Denklem (2)’de Pesaran (2004), tarafından geliştirilen test istatistiği gösterilmektedir. “ $CD \rightarrow N(0,1)$ fonksiyonun limiti $N \rightarrow \infty$ ’dur” ve T yeterince büyüklük olduğu durumda geçerlidir.

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right) \quad (2)$$

Denklem (3)’te Pesaran vd. (2008) test istatistiği gösterilmekte ve k, regresörlerin sayısını, μ_{Tij} ve v_{ij}^2 Pesaran ve diğerleri tarafından sağlanan $(T-k)$ $\hat{\rho}_{ij}^2$ ‘nin sırasıyla ortalaması ve varyansını ifade etmektedir.

$$LM_{adj} = \sqrt{\left(\frac{2}{N(N-1)} \right)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{v_{ij}^2}} \sim N(0,1) \quad (3)$$

Değişkenlerin birim kök sürecine sahip olup olmadığı “Reese ve Westerlund (2016) tarafından önerilen PANICCA Birim kök testi” ile araştırılmıştır. Test ortak faktör modellemesine dayanarak yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulundurmaktadır. Boş hipotez serilerde birim kök sürecine işaret etmektedir. Denklem (4), (5) ve (6)’da sabitli model için test istatistiği gösterilmektedir (Reese & Westerlund, 2016: 966-967).

$$P_a = \frac{\sqrt{NT}(\hat{\rho}_0^+ - 1)}{\sqrt{\frac{2\hat{\sigma}_\epsilon^4}{\hat{\omega}_\epsilon^4}}} \quad (4)$$

$$P_b = \sqrt{NT}(\hat{\rho}^+ - 1) \sqrt{\frac{1}{NT^2} \text{tr}(\hat{\epsilon}'_{-1} \hat{\epsilon})} \frac{\hat{\omega}_\epsilon^2}{\hat{\sigma}_\epsilon^4} \quad (5)$$

$$PSMB = \frac{\sqrt{N}(\text{tr}(\frac{1}{NT^2} \hat{\epsilon}' \hat{\epsilon}) - \frac{\hat{\omega}_\epsilon^2}{2})}{\sqrt{\frac{\hat{\sigma}_\epsilon^4}{3}}} \quad (6)$$

Denklem (7), (8) ve (9)’da sabitli ve trendli modeller için ise test istatistikleri gösterilmektedir.

$$P_a = \frac{\sqrt{NT}(\hat{\rho}^+ - 1)}{\sqrt{(36/5)\hat{\sigma}_\epsilon^4/\hat{\omega}_\epsilon^8}} \quad (7)$$

$$P_b = \sqrt{NT}(\hat{\rho}^+ - 1) \sqrt{\frac{1}{NT^2} \text{tr}(\hat{\epsilon}'_{-1} \hat{\epsilon}) \frac{5}{6} \frac{\hat{w}_{\epsilon}^2}{\hat{\sigma}_{\epsilon}^2 \hat{\sigma}_{\epsilon}^4}} \quad (8)$$

$$PSMB = \frac{\sqrt{N}(\text{tr}(\frac{1}{NT^2} \hat{\epsilon}' \hat{\epsilon}) - \frac{\hat{w}_{\epsilon}^2}{6})}{\sqrt{\frac{\hat{\sigma}_{\epsilon}^4}{45}}} \quad (9)$$

Denklemlere göre, $\hat{\sigma}_{\epsilon}^2$, \hat{w}_{ϵ}^2 ve $\hat{\sigma}_{\epsilon}^4$ terimleri ϵ_{it} hata terimi için tek taraflı varyans tahminini, kısa ve uzun dönemi ifade etmektedir.

“Eğim Homojenliği” testi ön testlerden bir diğeridir. Denklem (10)’da test istatistiği yer almaktadır.

$$\Delta = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \hat{S} - k}{\sqrt{2k(T-k-1)/T+1}} \right) \sim N(0,1) \quad (10)$$

Test istatistiğine göre hata terimleri normal olarak dağıtıldığında “N ve T'nin göreceli genişleme hızları üzerinde hiçbir kısıtlama olmaksızın (N, T) $\rightarrow \infty$ ” olarak geçerlidir. Boş hipotez homojenlik üzerine kuruludur (Pesaran & Yamagata, 2008).

Eşbütünleşme ilişkisi yani değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki “Westerlund ve Edgerton (2007: 186) çalışmasında McCoskey ve Kao (1998) tarafından geliştirilen LM” testi ile araştırılmıştır. Denklem (11)’de yatay kesit bağımlılığını altında test istatistiği gösterilmektedir.

$$y_{it} = \alpha_i x'_{it} \beta_i + z_{it} \quad (11)$$

Test istatistiğinde, $t=1, \dots, T$ ve $i=1, \dots, N$ sırasıyla zaman serilerini ve kesit birim indekslerini, X_{it} vektörü K boyutuna sahip ve rassal yürüyüş süreçleri olduğu varsayılan regresörü içermektedir. “ Z_{it} ise; $z_{it} = u_{it} + v_{it}$ ” bununla beraber “ $v_{it} = \sum_{j=1}^t \eta_{ij}$ ” şeklindedir ve $\eta_{ij} \sim \text{IID}, (\eta_{it}) = \sigma_i^2$ ’dir”.

Uzun dönem katsayılar kesitler arası bağımlılığa izin veren ve eğim katsayılarındaki heterojenliği dikkate alan “Pesaran (2006) tarafından geliştirilen CCE (Common Correlated Effect)” testinden yararlanılarak analiz edilmiştir. Denklem (12) ve (13)’te test istatistikleri gösterilmektedir. Buna göre boş hipotez “katsayılar istatistiksel olarak anlamsız” şeklindedir (Pesaran, 2006: 983).

$$\hat{b}_{CCEMG} = (1/N) \sum_{i=1}^N \hat{b}_i \quad (12)$$

$$\hat{b}_{CCEMG} = \left(\sum_{i=1}^N \theta_i X_i' \bar{M}_w X_i \right)^{-1} \sum_{i=1}^N \theta_i X_i' \bar{M}_w y_i \quad (13)$$

2.2. Veri Seti

Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlayan bu çalışmada yeni sanayileşen 10 ülke (Brezilya, Meksika, Arjantin, Çin, Tayland, Filipinler, Türkiye, Malezya, Güney Afrika ve Hindistan) analizlere dâhil edilmiştir. Değişkenlerin elde edilmesi aşamasında Dünya Bankası veri tabanından yararlanılmıştır. Buna göre ekonomik büyüme verisini temsilen kişi başı GSYİH (ABD \$) bağımlı değişken, turizm gelirleri (ABD \$) ve gayri safi sermaye oluşumu (%GSYİH) bağımsız değişken durumundadır. Turizm gelirleri verisinin 1995 yılında başlayıp 2020 yılında sona ermesi çalışmanın ana sınırlılığını oluşturmaktadır. Seriler arasındaki ilişkiyi doğrusal olarak ele alabilmek amacıyla

değişkenlerin logaritması alınmıştır (Kar & Ağır, 2006: 61). Logaritmik dönüşümleri yapılan model Denklem (14)'de yer almaktadır.

$$\text{LNGR}_{it} = \alpha_i + \beta_{1i} \text{LNTR}_{it} + \beta_{2i} \text{LNY}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (14)$$

($i = \dots, 10$) ve ($t = 1995, \dots, 2020$)

Denklemden i ve t sırasıyla kesit ve zaman boyutunu belirtmektedir. Ayrıca LNGR değişkeni kişi başı GSYİH, LNTR değişkeni uluslararası turizm gelirini, LNY değişkeni gayri safi sermaye oluşumunu temsil etmektedir.

3. AMPİRİK BULGULAR

Ekonometrik yöntem kısmında bahsedilen panel eşbütünlük testi için yapılması gereken ön testlerin analiz sonuçları bu kısımda yer almaktadır. Bu ön testlerden birincisi olarak yatay kesit bağımlılığıdır. Değişkenlere ve modele ait test bulguları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Değişkenlere ve Modele Ait Test Bulguları

Ön Testler	LNDGR		LNTG		LNY	
	İst-Değeri	Olasılık Değeri	İst-Değeri	Olasılık Değeri	İst-Değeri	Olasılık Değeri
CD _{lm1} (BP,1980)	103.373*	0.000	52.991	0.193	67.001**	0.018
CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	6.153*	0.000	0.842	0.200	2.319**	0.010
CD _{lm3} (Pesaran, 2004)	-1.443***	0.075	-3.093*	0.001	-2.175**	0.015
LM _{adj} (PUY, 2008)	10.922*	0.000	6.591*	0.000	6.541*	0.000
Modele Ait Yatay Kesit Bağımlılığı						
	İst- Değeri			Olasılık Değeri		
CD _{lm1} (BP,1980)	376.373*			0.000		
CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	34.930*			0.000		
CD _{lm3} (Pesaran, 2004)	18.249*			0.000		
LM _{adj} (PUY, 2008)	50.001*			0.000		

“*”, %1 “**” %5, “***” %10 düzeyinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 2'de sunulan değişkenlere ve modele ait yatay kesit bağımlılığı test bulgularına göre boş hipotez %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde reddedilmekte ve yatay kesit bağımlılığı bulgusu tespit edilmektedir. Elde edilen bulgu, bir ülkede ortaya çıkan makroekonomik bir şokun diğer ülkeleri de etkileyeceğini belirtmektedir.

Yatay kesit bağımlılığının varlığı tespit edildikten bu durumu dikkate alan PANICCA birim kök testi uygulanmaktadır. Tablo 3'te kişi başı GSYİH (LNGR) turizm geliri (LNTG) ve gayri safi sermaye oluşumu (LNY) değişkenlerine ait sabit terimli ve sabit trendli PANICCA birim kök test bulguları yer almaktadır.

Tablo3: PANICCA Birim Kök Test Bulguları

Birim Kök Testi	LNGR		LNTG		LNY		
	Düzy						
	Sabit Terimli	Sabit ve Trendli	Sabit Terimli	Sabit ve Trendli	Sabit Terimli	Sabit ve Trendli	
PANICCA	Pa	1.754 (0.960)	5.213 (1.000)	1.621 (0.948)	4.888 (1.000)	-4.334*** (0.000)	2.963 (1.000)
	Pb	2.826 (0.998)	17.519 (1.000)	2.597 (0.995)	14.563 (1.000)	-2.890*** (0.002)	4.729 (1.000)
	PMSB	5.069 (1.000)	40.719 (1.000)	4.949 (1.000)	30.826 (1.000)	-1.482* (0.069)	5.986 (1.000)

“***” işareti %1 “**” işareti %10 anlamlılık düzeyinin ifade etmektedir.

PANICCA test bulgularına göre bağımlı (LNGR) ve bağımsız değişkenler (LNTG ve LNY) seviyede birim köke sahiptir. Ancak LNY değişkeni sabit terimli modelde birim kök sürece sahip değildir. Bunun için tüm değişkenlerde sabitli ve trendli model dikkate alınmıştır. “Westerlund-Edgerton LM eşbütünleşme” testine geçmeden önce oluşturulan modelin eşbütünleşme katsayısının homojenliğinin tespit edilmesi önemlidir. Bu bakımdan logaritmik dönüşümleri yapılan “modelin eşbütünleşme katsayılarının homojen olup olmadığının” bulguları Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4: Homojenite Test Bulguları

Testler	Model	
	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Delta Tilde	7.156*	0.000
Delta Tilde _{adj}	7.753*	0.000

“*” işareti %1 seviyesinde anlamlılığı belirtmektedir”.

Tablo 4’te ulaşılan sonuçlara göre, yeni sanayileşen ülkeler için kurulan modelin eşbütünleşme katsayılarının %1 anlamlılık düzeyinde reddedilerek heterojen olduğu bulgusuna varılmıştır. Bulguların heterojen olması analize dâhil edilen değişkenlerin etkisinin ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiğini belirtmektedir (Aydemir, vd. 2020: 1033).

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki “Westerlund ve Edgerton (2007)’nun” LM eşbütünleşme testi ile araştırılmış ve bulgular Tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo5: LM Eşbütünleşme Testi Bulguları

	LM İstatistiği	Bootstrap p-değeri	Asimptotik p-değeri
Sabitli	3.493	0.617	0.000
Sabitli ve Trendli	2.228	0.754	0.013

Bootstrap olasılık değerleri 1000 tekrarlı dağılımdan elde edilmiştir.

Tablo 5’te ulaşılan bulgulara göre, yatay kesit bağımlılığı varlığının olması bootstrap olasılık değerlerinin dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Buna göre; boş hipotez eşbütünleşmenin varlığıdır. Bootstrap olasılık değerlerine bakıldığında eşbütünleşmenin bulunduğu ilişkin boş hipotez reddedilememekte ve değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğuna karar verilmektedir.

Uzun dönem katsayılar, “Pesaran (2006) tarafından geliştirilen Common Correlated Effects (CCE)” yönteminden hareketle incelenmiştir. Hem kesit hem de panel geneli bulguları Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo6: CCE Katsayı Bulguları

CCE	LNTR=f(LNTR)			LNTR=f(LNY)		
	Katsayı	Std. Hata	p-değeri	Katsayı	Std. Hata	p-değeri
	0.507*	0.083	0.000	0.325**	0.160	0.043
<i>Ülke Sonuçları</i>						
Brezilya	0.472*	0.052	0.000	0.177	0.110	0.110
Meksika	0.853*	0.163	0.000	0.093	0.484	0.846
Arjantin	0.839*	0.118	0.000	0.649**	0.290	0.025
Çin	0.349*	0.056	0.000	1.052*	0.279	0.000
Tayland	0.386*	0.052	0.000	0.289*	0.117	0.016
Filipinler	0.080	0.069	0.247	0.598*	0.115	0.000
Malezya	0.436*	0.102	0.000	0.076	0.078	0.330
Hindistan	0.316*	0.084	0.000	0.329**	0.137	0.016
Türkiye	0.866*	0.105	0.000	1.053*	0.277	0.000
Güney Afrika	0.479*	0.069	0.000	0.398	0.271	0.143

** , * sırasıyla %5 ve %1 düzeyinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir.

Pesaran (2006) tarafından geliştirilen CCE testi sonuçlarına göre yeni sanayileşen ülkelerde turizm gelirinin (LNTR) ve gayri safi sermaye oluşumunun (LNY) kişi başına GSYİH üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Panel sonuçları, turizm gelirindeki %1'lik bir artışın ekonomik büyümeyi yaklaşık olarak %0,507 oranında arttırdığını göstermektedir. Turizm gelirinin ekonomik büyüme oranını arttırdığı (Brida vd., (2008); Bahar & Bozkurt (2010); Mishra vd.,(2011); Kamacı & Oğan (2014); Saleh vd., (2015); Şahin (2017); Rasool vd. (2021); Ayas & Çallı (2022)) çalışmalarında elde ettikleri sonuçlarla tutarlılık göstermektedir. Diğer taraftan, gayri safi sermaye oluşumunda ortaya çıkan %1'lik bir artışın ekonomik büyümeyi yaklaşık olarak %0,325 oranında arttırmaktadır. Gayri safi sermaye oluşumunun ekonomik büyüme oranını arttırdığı, Şahin (2017); elde edilen sonuçla tutarlılık göstermektedir.

Değişkenlere (LNTR, LNY) ait CCE test sonuçları ülke bazında değerlendirildiğinde; Brezilya, Meksika, Arjantin, Çin, Tayland, Malezya, Hindistan, Türkiye ve Güney Afrika'da %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde, turizm gelirindeki %1'lik bir artışın ekonomik büyüme oranını sırasıyla, %0,472; %0,853; %0,839; %0,349; %0,386; %0,436; %0,316; %0,866 ve %0,479 oranında arttırdığı elde edilmektedir. Gayri safi sermaye oluşumunda ortaya çıkan %1'lik bir artış Arjantin, Çin, Tayland, Filipinler, Hindistan ve Türkiye %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde ekonomik büyüme oranlarını sırasıyla, %0,649; %1,052; %0,289; %0,598; %0,329 ve %1,053 oranında arttırmaktadır.

SONUÇ

Turizm sektörü, dünya ekonomisinin en önemli sektörlerinden biridir. Ülke ekonomilerinin büyüme ve kalkınma süreçlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle istihdam ve vergi gelirlerinin artırılması ve ödemeler bilançosu açıklarının giderilmesi gibi alanlarda olumlu katkılar sağlamaktadır. Söz konusu olumlu etkiler nedeniyle ülkelerin ekonomik gelişmesi ve yenilenme sürecinin katalizörü olarak kabul edilmekte ve sektörün diğer alanlarla olan etkileşiminin araştırılması önemli hale gelmektedir.

Çalışma, turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini yeni sanayileşen 10 ülke (Brezilya, Meksika, Arjantin, Çin, Tayland, Filipinler, Türkiye, Malezya, Güney Afrika ve Hindistan) için 1995-2020 dönemi yıllık verileri kullanarak araştırmayı amaçlamaktadır. Ampirik yöntem olarak “Westerlund ve Edgerton (2007) LM eşbütünleşme” testi

kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönem katsayıları “Pesaran (2006) tarafından geliştirilen Common Correlated Effects (CCE-Ortak İlişkili Etkiler)” eşbütünleşme tahmincisi ile araştırılmıştır. Tahmin sonuçları, yeni sanayileşen 10 ülkede değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisini göstermekle birlikte turizm gelirlerinin ve gayri safi sermaye oluşumunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Panel sonuçları, turizm gelirindeki %1’lik bir artışın ekonomik büyümeyi yaklaşık olarak %0,507 oranında arttırdığını göstermektedir. Turizm gelirinin ekonomik büyüme oranını arttırdığı (Brida vd., (2008); Bahar ve Bozkurt (2010); Mishra vd.,(2011); Kamacı ve Oğan (2014); Saleh vd., (2015); Şahin (2017); Rasool vd. (2021); Ayas ve Çallı (2022)) çalışmalarında elde ettikleri sonuçlarla tutarlılık göstermektedir. Diğer taraftan, gayri safi sermaye oluşumunda ortaya çıkan %1’lik bir artışın ekonomik büyümeyi yaklaşık olarak %0,325 oranında arttırmaktadır. Gayri safi sermaye oluşumunun ekonomik büyüme oranını arttırdığı, Şahin (2017); elde edilen sonuçla tutarlılık göstermektedir.

Elde edilen sonuçlar, turizm gelirlerinin ve gayri safi sermaye oluşumunun ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda politika yapıcılarının ekonomik, kültürel ve sosyal gelişimi destekleyen turizm faaliyetlerine destek vermesi gerekmektedir. Bu çerçevede ekoturizm, kültürel turizm ve gastronomi turizmi söz konusu faaliyetler arasında gösterilebilir. Sonraki çalışmalarda yapısal kırılmaları dikkate alan dinamik panel veri yöntemleri ile analizlerin gerçekleştirilmesinin literatürün gelişmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Birinci yazarın makaleye katkısı %50, ikinci yazarın makaleye katkı oranı %50 olarak gerçekleşmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Ağır, H. & Özbek, S. (2021). Uluslararası Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Nedensellik Analizi. *Tourism Economics, Management and Policy Research*, 1(2), 96-103.
- Alhawaish, A. K. (2016). Is Tourism Development a Sustainable Economic Growth Strategy in the Long Run? Evidence from GCC Countries. *Sustainability*, 8, 1-10.
- Ayas, I. & Çallı, S. D. (2022). Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisine ARDL Sınır Testi ve Zamanla Değişen ARDL Teknikleri ile Ekonometrik Bakış. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 23(2), 345-361.
- Aydemir, A. F., Atılgan, D. & Türkmen, S. (2020). N11 Ülkelerinde Enerji Kullanımı ve Ekonomik Büyüme: Panel Nedensellik Analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(2), 1027-1037.
- Bahar, O. & Bozkurt, K. (2010). Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 255-265.
- Balıkçioğlu, E. & Oktay, K. (2015). Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Kamu Politikaları Doğrultusunda Değerlendirilmesi. *Sosyoekonomi*, 23(25), 113-125.
- Breusch, T. S. & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Brida, G. J., Carrera, S. J. E. & Risso, A. W. (2008). Tourism’s Impact on Long-Run Mexican Economic Growth. *Economics Bulletin*, 3(21), 1-8.
- Çağlayan, E., Şak, N. & Karymshakov, K. (2012). Relationship between Tourism and Economic Growth: A Panel Granger Causality Approach. *Asian Economic and Financial Review*, 2(5), 518-529.
- Çoban, O. & Özcan, C. C. (2013). Türkiye’de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 243-261.
- Dücan, E., Şit, M. & Şentürk, M. (2016). Ekonomik Büyümeye Bir Katkı Bağlamında Turizm Gelirleri: Bir Panel Veri Uygulaması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 1-14.
- Kamacı, A. & Oğan, Y. (2014). *Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Panel Eşbütünlük ve Nedensellik Analizi*. International Conference on Eurasian Economies 2014, 1-6.
- Kar, M. & Ağır, H. (2006). Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünlük Yaklaşımı ile Nedensellik Testi, 1926-1994. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(11), 51-68.
- Kara, O., Çömlekçi, İ. & Kaya, V. (2012). Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergeler ile İlişkisi: Türkiye Örneği (1992-2011). *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 75-100.
- Kızılgöl, Ö. & Erbaykal, E. (2008). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 351-360.
- Mishra, P. K., Rout, H. B. & Mohapatra, S. S. (2011). Causality between Tourism and Economic Growth: Empirical Evidence from India. *European Journal of Social Sciences*, 8(4), 518-527.
- Önder, F. (2022). Türkiye’de Turizmin Finansal Gelişmeye Etkisinin Ampirik Analiz. *Tourism Economics, Management and Policy Research*, 1(2), 29-35.
- Örnek, İ. & Türkmen, S. (2019). Gelişmiş ve Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Sürdürülebilir Enerji: Çevresel Kuznets Eğrisi Yaklaşımı. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(3), 109-129.
- Pesaran, M. H. & Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Pesaran, M. H. (2004). *General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels*. Cambridge: University of Cambridge, Working Paper.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with a Multifactor Error Structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012.

- Pesaran, M. H., Ullah, A. & Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence. *Econometrics Journal*, 11, 105-127.
- Rasool, H., Maqbool, S. & Tarquie, M. (2021). The Relationship Between Tourism and Economic Growth Among BRICS Countries: A Panel Cointegration Analysis. *Future Business Journal*, 7(1), 1-11.
- Reese, S. & Westerlund, J. (2016). Panicca: Panic on Cross-Section Averages. *Journal of Applied Econometrics*, 31(6), 961-981.
- Saleh, A., Assaf, G., Ihalanayake, R. & Lung, S. (2015). A Panel Cointegration Analysis of the Impact of Tourism on Economic Growth: Evidence From The Middle East Region. *International Journal of Tourism Research*, 17, 209-220.
- Şahin, D. (2017). Akdeniz Ülkelerinde Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 115-124.
- Şengönül, A., Karadaş, H. A. & Koşaroğlu, M. (2018). Turizme Dayalı Büyüme Hipotezinin OECD Üyesi Olan Akdeniz Ülkeleri İçin Analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(60), 1123-1135.
- Theobald, W. F. (2001). *Global Tourism*. Second Edition, Oxford: Butterworth&Heinemann.
- UNWTO (2022). *Dünya Turizm Örgütü*. Erişim adresi: <https://www.unwto.org/tourism-statistics/tourism-statistics-database>, Erişim Tarihi: 10.08.2022.
- Vanegas, M. & Croes, R. R. (2003). Growth, Development and Tourism in a Small Economy: Evidence from Aruba. *The International Journal of Tourism Research*, 5(5), 315-330.
- Westerlund, J. & Edgerton, D. L. (2007). A Panel Bootstrap Cointegration Test. *Economics Letters*, 97, 185-190.
- World Bank (2022). *World Development Indicators*. Erişim adresi: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>, Erişim tarihi: 10.08.2022.
- Yıldırım, B. I. & Şahin, D. (2018). Akdeniz Ülkelerinde Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bootstrap Panel Nedensellik Testi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 73-83.